

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۱، بهار ۱۳۸۷، صفحات ۱۳۱-۱۵۰

اکوتوریسم روستایی و نقش آن در توسعه پایدار روستای کندوان

سعید اکبری، محمدرضا بمانیان*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۱۱/۶، تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۳/۶

چکیده

هدف از مطالعه حاضر ارائه یک چارچوب نظری منسجم برای تعمق در ماهیت و تبیین مفهوم طراحی پایدار و مؤلفه‌های سازنده آن در ارتباط با مناطق خاص روستایی است. این مطالعه به بررسی آن دسته از تغییرات کالبدی روستاها می‌پردازد که با بهتر و مردمی‌تر کردن عملکرد روستا، زیان‌های کمتری را به محیط‌زیست محلی وارد می‌آورند و در صورت اجرا، به ایجاد یک ساختار پایدارتر در منطقه روستایی و محیط طبیعی اطراف آن کمک خواهند کرد. برای دستیابی بدین هدف، نخست، مقوله‌های «توسعه پایدار» و «اکوتوریسم پایدار» به کمک اندیشمندان مورد مطالعه قرار گرفت؛ و در گام بعد، با استفاده از نتایج به‌دست‌آمده و مروری بر ادبیات تخصصی مرتبط با موضوع، و به‌منظور تدوین یک چارچوب نظری برای تبیین مؤلفه‌های سازنده طراحی پایدار روستایی، مدلی به نام «مکان پایدار» توصیه شد. در واپسین گام، مفروضات زیربنایی، راهبردها و تدابیر مرتبط با موضوعیت پژوهش مطرح شد و بر اساس مؤلفه‌های عملکردی، زیست‌محیطی و تجربی-زیباشناختی، جمع‌بندی کیفی نتایج به‌دست آمده صورت گرفت. در این راستا، بهره‌گیری از نظریه‌ها، جستجوها و رویکردهای اندیشمندان

* به ترتیب، کارشناس ارشد معماری منظر از دانشگاه شهید بهشتی (saeed_akbari_ir@yahoo.com)، و استادیار گروه معماری دانشگاه تربیت مدرس تهران (bemanian@modares.ac.ir).

مطرح در حوزه‌های معماری، معماری منظر و طراحی شهری راهگشای تحدید و تبیین هرچه بهتر موضوع بوده است.

کلیدواژه‌ها: اکوتوریسم / توسعه روستایی / توسعه پایدار روستایی / کندوان (روستا).

* * *

مقدمه

تجربه اجرای طرح‌های روستایی در ایران، چه در بافت‌های توسعه موجود در قالب برنامه طرح‌های جامع و چه در بافت‌های توسعه جدید در قالب برنامه‌هایی نظیر روستاهای جدید و پروژه‌های آماده‌سازی، نشان می‌دهد که این برنامه‌ها در ایجاد محیط‌های روستایی مطلوب چندان موفقیت‌آمیز نبوده است.^(۱)

با توجه به اهمیت مسئله طراحی پایدار، به نظر می‌رسد که در صورت تداوم برنامه‌ها و مداخلات کالبدی^(۲) در روستاها بدون توجه لازم به دانش طراحی در مناطق روستایی و نظام‌مندی آن در مراحل مختلف تصمیم‌گیری، هیچ‌گونه تضمینی برای دستیابی به محیط‌های دارای کیفیت مطلوب طراحی وجود نخواهد داشت.

زندگی روستایی و نوع نگرش روستاییان به جهان و طبیعت و نیز امکانات و دانش آنها در ساخت و تولید و شیوه‌های بهره‌وری باعث می‌شود که اجزای محیط، در عین رعایت سادگی و برقراری رابطه‌ای منطقی و مکمل بین خود، با حداکثر کارایی و مطلوبیت شکل گیرند. همچنین، سازمان فضایی - کالبدی روستا که بازتابی از ارزش‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی آن است، از همین نحوه کارکرد تأثیر می‌پذیرد. از این رو، می‌توان گفت که شیوه زندگی معنوی و مادی در روستا، به اقبضای ماهیت و متناسب با ساختار فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و به‌ویژه محیط جغرافیایی آن، دارای سازمان‌دهی درونی و کالبدی ویژه‌ای است (Akbari, 2006a:15) که در چهره زمین یا همان «منظر بومی»^(۳) و از جمله در بخش مسکن اثرات و پیامدهایی را به جا می‌گذارد. منظر بومی روستایی در ایران، به‌لحاظ ماهیت کارکردی و پاسخ‌گویی به نیازهای انسانی، فعالیت‌های مردمی، عناصر تولیدی و محیط زیست، مجموعه‌ای همگن و

متشکل را با هویت کالبدی خاص تشکیل می‌دهد که نمایانگر ارتباطات، کارکردها و نقش چندعملکردی فضاهاست^(۴) (عظیمی و جمشیدیان، ۱۳۸۴: ۲۵).

تداوم استقرار افراد در روستاها به‌منزله حفظ سرچشمه‌های اقتصاد، تمدن و فرهنگ یک جامعه است (Saleh, 2002: 35). با نگهداری از منظر بومی روستاها و کیفیت‌های زیباشناختی ناب آن می‌توانیم علاوه بر منطبق شدن با تحولات سریع فناوری، نظام‌های صنعتی و نوین اقتصادی مبتنی بر گردشگری را رواج دهیم و از این رهگذر، گذشته از ترویج و نشر فرهنگ غنی موجود در روستاها، پایه‌های تمدن و فرهنگ را نیز استحکام بخشیم (Saleh, 2001: 967).

گردشگری پایدار، علاوه بر حفظ کیفیت، گوناگونی و تنوع فرهنگ‌ها و محیط‌های زیستی مختلف، در پی افزایش درآمد و ارتقای سطح زندگی روستاییان و ایجاد نوعی تعادل بین سه قطب پدیده گردشگری، ساکنان محلی و مکان گردشگری است. از سی سال پیش تاکنون، بسیاری از کشورهای جهان توجه خود را به حفظ محیط زیست طبیعی و انسانی (فرهنگی) و تنوع فرهنگی موجود معطوف کرده‌اند. این تلاش‌ها در راستای سازگاری دو مقوله توسعه و حفاظت صورت گرفته و در نهایت، به تدوین اصول توسعه پایدار و پیشنهاد انواع گزینه‌های جدید برای گردشگری پایدار مانند «اکوتوریسم پایدار» انجامیده است.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر، روش تحلیلی-توصیفی به‌کار رفته و تهیه، تجزیه و تحلیل و تلفیق اطلاعات به دو روش اسنادی و میدانی انجام شده است؛ در مرحله اسنادی، اطلاعات مورد نظر از کتاب‌ها، نشریه‌ها، مطالعات پژوهشی، نقشه‌ها، و پایگاه‌های اینترنتی گردآوری شد و در مرحله مطالعات میدانی، افزون بر مشاهده و برداشت‌های میدانی، جمع‌آوری اطلاعات نیز انجام گرفت؛ سپس، بررسی و تجزیه و تحلیل طرح‌ها انجام شد و در پایان، با استفاده از مدل «مکان پایدار»، برای بهره‌برداری و دستیابی به توسعه پایدار در روستای کندوان، راهبردها و تدابیری ارائه و پیشنهاد شده است.

تعریف مفاهیم

اکوتوریسم پایدار

از آنجا که «اکوتوریسم»^(۵) اصطلاحی جدید با عمری نه‌چندان طولانی است، همواره پرسش‌هایی در باره معنی و مفهوم آن مطرح بوده است. نخستین بار در مکزیک، در ۱۹۸۸، هکتور سبالوس^(۶) و لاسکوریان^(۷) این اصطلاح را به کار برده‌اند. در حقیقت، اکوتوریسم عبارت است از گردشگری با هدف مشاهده و مطالعه طبیعت بکر، حیات وحش، و فرهنگ‌های مختلف و نیز رسیدن به آرامش در محیط طبیعی. بدین ترتیب، می‌توان اکوتوریسم را از محصولات توسعه پایدار به حساب آورد.

اکوتوریسم پایدار^(۸) عبارت است از نوعی گردشگری که از نظر بوم‌شناختی پایدار باشد؛ یعنی، به نیازهای فعلی زیست‌بوم‌ها پاسخ دهد و به جای صدمه زدن به محیط زیست، به حفظ و بسط فرصت‌هایی برای تداوم حیات آنها در آینده بپردازد. انگیزه اصلی در اکوتوریسم پایدار سفر به طبیعت و دیدار از جذابیت‌های طبیعی یک منطقه شامل ویژگی‌های کالبدی و فرهنگ بومی آن است.^(۹) نیاز اکوتوریسم به منابع انسانی بیش از تأسیسات رفاهی و اقامتی است و از این‌رو، توسعه اکوتوریسم با جذب سرمایه‌گذاری‌های سنگین زیربنایی همراه نیست اما فرصت‌های شغلی بسیار زیادی ایجاد می‌کند که منافع آن به‌طور مستقیم به مردم بومی جامعه میزبان می‌رسد. البته باید توجه داشت که دخالت در محیط و چشم‌انداز طبیعی روستاها به نابودی و بی‌هویتی بافت‌های آنها نینجامد.

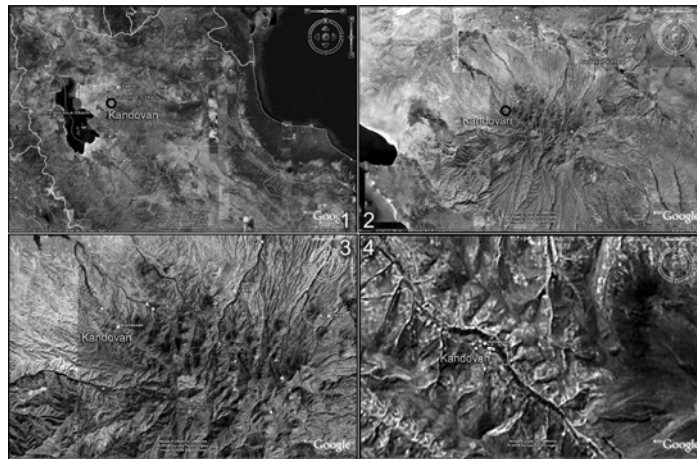
سدلر^(۱۰) از نخستین کسانی بود که مدل اکوتوریسم پایدار را در ۱۹۹۰ ارائه کرد و سه دسته اهداف اجتماعی، اقتصادی، و زیست‌محیطی را در مدل خود گنجانده؛ اهداف اجتماعی شامل تأمین مزایای اجتماعی، مشارکت در برنامه‌ریزی، آموزش و اشتغال ساکنان محلی، و اهداف اقتصادی شامل مزایای اقتصادی برای جامعه محلی میزبان و پایایی اقتصادی می‌شد، و اهداف زیست‌محیطی نیز کمک به حفظ منابع طبیعی محل، اجتناب از تخریب منابع، و مدیریت عرضه و تقاضای منابع طبیعی را در بر می‌گرفت؛ و سرانجام، محل تلاقی این اهداف اکوتوریسم پایدار خوانده شده است.

اکوتوریسم راهی برای حفظ چشم‌اندازها و ذخایر طبیعی است. با گسترش و توسعه اکوتوریسم، امکان ایجاد کاربری‌های اقتصادی برای مناظر طبیعی و در نتیجه، تأمین اعتبارات لازم برای حفظ آنها فراهم می‌شود.^(۱۱)

غناي جاذبه‌های ایران، با انبوهی از یادمان‌های تاریخی و میراث‌های فرهنگی و طبیعی برجای مانده از دوره‌های مختلف، سبب شده است که این سرزمین را جهانی در یک مرز بنامند. با این حال، داشته‌های اکوتوریسم ایران مجموعه‌ای گسترده از منابع پراکنده، ثبت‌نشده و در بسیاری موارد، رو به نابودی را در بر می‌گیرد. بررسی جغرافیای طبیعی و نیز امکان‌سنجی هر کدام از جاذبه‌های بوم‌شناختی قابل سرمایه‌گذاری در ایران بیانگر آن است که در کشورمان، اکوتوریسم یک منبع اقتصادی کم‌نظیر، خاص، بسیار مستعد و البته رهاشده به حال خود است.

روستای تاریخی - طبیعی کندوان

روستای کندوان^(۱۲)، با قدمتی بیش از ۸۵۰ سال، در ۵۰ کیلومتری جنوب تبریز و در یکی از دامنه‌های غربی کوه‌های سهند واقع شده است. این روستا، در ارتفاع ۲۳۰۰ متر از سطح دریا، ۳۷ درجه و ۴۸ دقیقه عرض شمالی از خط استوا، و ۴۶ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ واقع است. روستای کندوان، در امتداد رودخانه کندوان و در راستای غربی - شرقی، به صورت پلکانی در دامنه‌ای با شیب تند قرار گرفته و جهت باد غالب در این منطقه نیز غربی - شرقی است (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵).

عکس ۱- موقعیت قرارگیری روستای کندوان در ایران (عکس‌های هوایی در ۲۰۰۷)

ارتفاعات سهند، به خاطر برف و باران فراوان، سرچشمه بسیاری از رودهاست که علاوه بر سیراب ساختن جلگه‌های داخلی، به دریاچه ارومیه می‌ریزند. بر اثر آب و هوای مطلوب این منطقه خاک اطراف روستای کندوان حاصل‌خیز شده و در مقابل روستا، مرغوب‌ترین کشتزارهای اهالی کندوان بر روی دشتی مرتفع و نزدیک به کران‌ها قرار گرفته است.

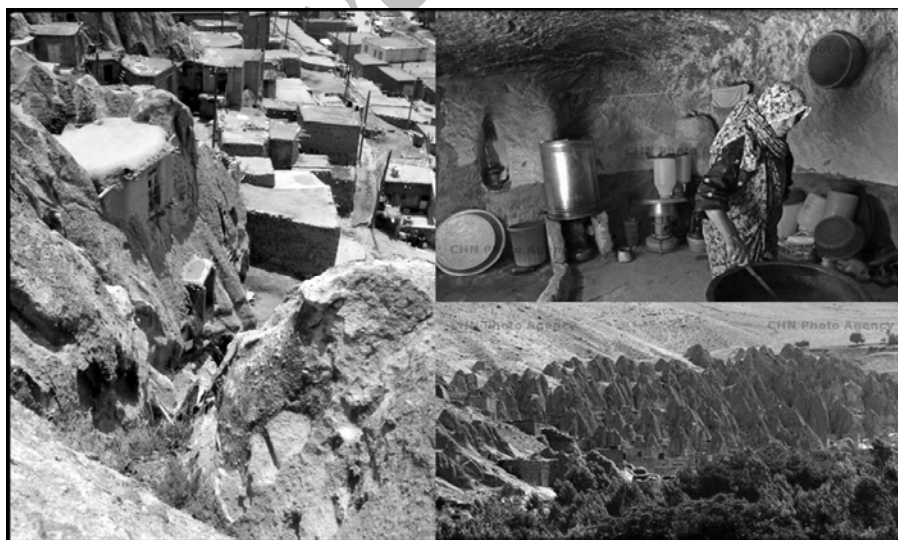

عکس ۲- ورودی روستای کندوان (عکاس: مرتضی ادیب)

پایه‌های اقتصادی اهالی روستای کندوان بر سه عنصر کشاورزی، دامداری و صنایع دستی استوار است که از آن میان، اهمیت دامداری بیشتر است. عمده‌ترین محصولات زراعی کندوان، به ترتیب اولویت، عبارت‌اند از گندم، جو، نباتات علوفه‌ای، حبوبات، و سیب‌زمینی، که بیشتر به صورت دیم کاشته می‌شوند. در تمام خانواده‌های این روستا، صنایع دستی با تنوع بسیار متداول است و برای آنها، جنبه مکمل درآمد دارد. فرش، گلیم، جاجیم، و گالی را می‌توان از مهم‌ترین صنایع دستی کندوان برشمرد.

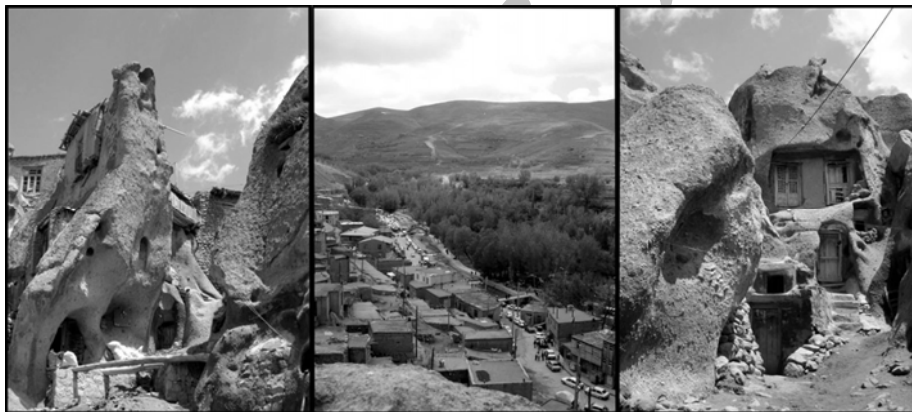
علت اصلی انتخاب روستای کندوان وجود نوعی معماری خاص (معماری صخره‌ای) برگرفته از منظر بومی آن منطقه بوده است که در شکل‌دهی این روستا، نقش اساسی دارد. این معماری کم‌نظیر رابطه انسان با طبیعت را به زیبایی نمایان می‌سازد.^(۱۳)

منظر روستای کندوان، با ظاهر متفاوت آن، الگویی ساده از طبیعت و جغرافیای منطقه و پاسخ‌گوی نیازهای اساسی مردمانی است که فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگ زیستی آنها با دیگر نقاط ایران متفاوت است.

عکس ۳- روستای کندوان (منبع: www.chn.ir)

نیکوترین جلوه‌های صورت و معنای برآمده از باورهای ساکنان روستا در روستاهایی نمایان می‌شود که بتوانند همگام با محیط طبیعی خود زیست کنند و هماهنگ با ویژگی‌های کالبدی- مکانی محل استقرارشان، شکل کالبدی شاخ‌وبرگ‌یافته خود را تحقق بخشند. این‌گونه استقرار در محیط‌های طبیعی، چه از روی احترام بدان محیط‌ها و چه در پیوند با مجموعه باورهای برآمده از فرهنگ کهن و تاریخ پرماجرایی آن سرزمین، همواره با ظرافت و لطافتی خاص صورت می‌گیرد. در این روستاها، درآمیختگی با طبیعت با پیروی و بهره‌وری هم‌زمان از آن همراه است.

عکس ۴- روستای کندوان (عکاس: مرتضی ادیب)

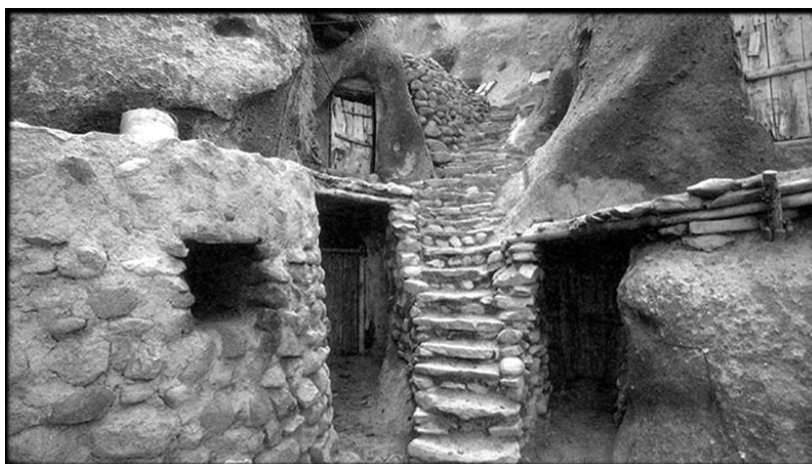
مهم‌ترین ویژگی روستای کندوان را می‌توان در ایجاد فضا و پیروی اجباری از طبیعت بومی منطقه و ساختار کران‌ها (صخره‌های مخروطی‌شکل) مشاهده کرد، به‌گونه‌ای که روستاییان در ساخت و استفاده از فضاها عملی و آسان‌ترین راه بهینه را برگزیده‌اند. در کندوان، تلاش می‌شود که از کمترین فضا، بیشترین بهره‌برداری ممکن صورت گیرد. به‌طور کلی، روستای کندوان از مرکز به سمت شرق و از آنجا به سمت ارتفاعات غربی توسعه یافته که بهره‌وری و شرایط مساعد در کران‌های قسمت شرقی (با ساختاری سالم‌تر و بلندتر) و نیز استفاده بیشتر از انرژی خورشید (نور و گرمای آفتاب) از دلایل آن بوده است.

زمین‌های کشاورزی، آب (رودخانه کندوان)، و امنیت جانی و مالی ناشی از موقعیت سوق‌الجیشی و توپوگرافی منطقه را می‌توان از دلایل پایداری استقرار و ماندگاری در روستای کندوان دانست.

عکس ۵- روستای کندوان (منبع: www.chn.ir)

توسعه جدید روستا در قسمت جنوب محور اصلی و نزدیک به ورودی روستا صورت گرفته است. علل گرایش از بافت قدیم به جدید را می‌توان در این موارد خلاصه کرد: فضای داخلی مرطوب و نامناسب کران‌ها، عدم توانمندی روستاییان در تجهیز بهینه فضای داخلی کران‌ها، فشار بسیار کم آب لوله‌کشی در داخل کران‌ها، دوری از ورودی اصلی روستا، عدم دسترسی مناسب به رودخانه، و نیز چشمه شفابخشی که به‌تازگی در بافت جدید روستا به بهره‌برداری رسیده و روستاییان را برای تولید درآمد بدان سو کشانده است (حاجی ابراهیم زرگر، ۱۳۷۳: ۳۴).

عکس ۶- روستای کندوان (منبع: www.chn.ir)

به علت نور کم و وسعت زیاد طبقات اول کران‌ها و نیز به خاطر مراقبت از دام‌ها و استفاده از گرمای بدن آنها، از این طبقات بیشتر برای نگهداری دام و حیوانات استفاده می‌شود، اما طبقات دوم به بعد بیشتر کاربری مسکونی دارد.

روستای کندوان از هفت «جابا»^(۱۴) تشکیل شده است، که عبارت‌اند از: گیله‌جان جاباسی، حاج گلی جاباسی، حاج عبدالقاسم جاباسی، میرزا علی جاباسی، آقا جاباسی، نوروز بیگ جاباسی، و ماهی دولایی جاباسی.

بر اساس آمار سازمان گردشگری و میراث فرهنگی آذربایجان شرقی، از ابتدای ۱۳۸۵ تا اوایل ۱۳۸۶، شمار بازدیدکنندگان داخلی و خارجی از روستای تاریخی کندوان ۶۰۰،۰۰۰ هزار نفر بوده است که غالباً کمتر از دو روز در این روستا اقامت داشتند (برگرفته از پایگاه‌های خبری ایرنا و آفتاب). ماه‌های تیر و مرداد پرتراکم‌ترین ماه‌های سال در اقامتگاه‌های این روستاست که ۵۸ درصد کل بازدیدکنندگان را به خود اختصاص می‌دهد (حاجی ابراهیم زرگر، ۱۳۷۳: ۵۸). البته در سال‌های اخیر، به خاطر احداث هتل طبیعی کندوان، این آمار رشدی روزافزون و چشمگیر داشته است. با این همه، بیشتر روستاییان، به دلیل تعصبات و عقاید زیستی حاکم بر جامعه خود، همچنان گردشگران را افراد مزاحم قلمداد می‌کنند.

مفروضات زیربنایی و ایده‌آل‌های اکوتوریسم پایدار در روستای کندوان

- حفظ محیط طبیعی و چشم‌انداز بوم‌شناختی روستا؛
- رشد آهسته و مهارشده صنعت گردشگری؛
- ظرفیت‌یابی تعداد گردشگران؛
- تعیین و اجرای توسعه گردشگری متناسب با محیط زیست، اقتصاد، فرهنگ و معیشت روستاییان؛
- ایجاد ارتباط و همکاری صنعت گردشگری با سایر بخش‌های اقتصادی محلی به منظور ایجاد محیط‌های کاری خودجوش؛
- بازاربایی دقیق و برنامه‌ریزی شده برای صنعت گردشگری؛
- فراهم‌سازی تسهیلات لازم برای افراد سالخورده روستا؛
- آموزش و تربیت افراد بومی روستا به منظور حفظ و بسط فرهنگ و آداب و رسوم بومی خود؛ و
- تحقیقات مدون و همه‌جانبه در همه زمینه‌های مرتبط با روستا و روستاییان.

مؤلفه‌های سازنده طراحی پایدار بر اساس مدل مکان پایدار

پایداری مبتنی بر مسائل بوم‌شناختی و توجه به محیط و قرارگاه طبیعی روستاها از جمله مباحثی است که از دهه ۱۹۸۰ بدین سو مطرح شده و برخی از مهم‌ترین نظریه‌های طراحی شهری به دلیل عدم لحاظ آن مورد چالش قرار گرفته است.^(۱۵) همچنین، نظریه پردازان طراحی پایدار روستایی آن را به مثابه «پدیدار»^(۱۶) یا «رویداد»^(۱۷) تلقی می‌کنند که در جریان تعاملی دوسویه میان خصوصیات کالبدی و محسوس محیط طبیعی، از یک‌سو، و الگوها و رمزهای فرهنگی، از سوی دیگر، شکل می‌گیرد (گلکار، ۱۳۸۰: ۴۲). از این‌رو، مطالعه حاضر مدل مکان پایدار^(۱۸) را پیشنهاد می‌کند که در آن، نظریه‌های جدید زیست‌محیطی و پایداری زیست‌بوم‌های طبیعی مد نظر قرار گرفته و نارسایی‌های مدل‌های پیشین نیز رفع شده است. این مدل را می‌توان مبنایی

جدول ۱- اهداف پرداختن به موضوع بر اساس مؤلفه‌های سازنده طراحی پایدار

اهداف	مؤلفه‌ها
عملکردی (کالبد+ فعالیت)	<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد تسهیلات و امکانات کالبدی ویژه در بافت روستا برای روستاییان و گردشگران • برنامه‌ریزی، سامان‌دهی و بازبینی الگوهای کالبدی روستا • حفظ تنوع کالبدی- فضایی و سلسله‌مراتب موجود در بافت روستا (استخوان‌بندی فضایی و سازمان کالبدی) • حفظ تنوع و غنای فعالیت‌ها و کارآیی آنها • مردم‌گرایی و تأمین خواسته‌های آنها • تقویت عدالت اجتماعی و مشارکت روستاییان در کارهای مربوط به خود • برقراری ارتباط میان کالبد کهنه و نو • احیا و به‌روزرسانی تمام کالدها و فعالیت‌های از بین رفته • توجه به بستر طبیعی و منظر بومی منطقه به‌لحاظ ریخت‌شناسی
تجربی - زیباشناختی (فعالیت+ تصورات)	<ul style="list-style-type: none"> • بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان • حفظ و احیای یکپارچگی و انسجام فرهنگی جامعه • ایجاد همبستگی و اختلاط اجتماعی بین روستاییان • حفظ همخوانی و تأکید بر هویت بافت روستا • حفظ و احیای ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و معیشتی روستاییان • حفظ و احیای کیفیت‌های بصری منظر بومی روستا • تأکید بر صورت‌ها و کالدهای طبیعی به‌لحاظ بصری • توجه به بستر طبیعی و منظر بومی منطقه به‌لحاظ زیبایی‌شناختی • حفظ، مرمت و نگهداری ارزش‌های تاریخی (حفاظت تاریخی) • حفظ ساختار و فشردگی بافت موجود روستا
زیست‌محیطی (کالبد+ زیست‌بوم)	<ul style="list-style-type: none"> • حفظ و احیای قابلیت‌های بومی و زیست‌محیطی • رعایت برابری و مساوات در مصرف منابع طبیعی برای آیندگان • استفاده درخور و شایسته از منابع طبیعی و زیست‌محیطی • توجه به بستر طبیعی و منظر بومی منطقه به‌لحاظ بوم‌شناختی • کاهش آلودگی‌های محیطی • برقراری تعادل در زیست‌بوم‌ها • احیای زیست‌بوم‌های از بین رفته

منبع: یافته‌های پژوهش

نظری برای بازشناسی مؤلفه‌های سازنده طراحی پایدار در مناطق روستایی دانست. بر این اساس، می‌توان از ترکیب دو به دوی ابعاد چهارگانه محیط (شامل کالبد، فعالیت، تصورات و زیست‌بوم)، سه مؤلفه عملکردی (کالبد+ فعالیت)، تجربی-زیباشناختی (فعالیت+ تصورات)، و زیست‌محیطی (کالبد+ زیست‌بوم) را به‌مثابه نیروهای شکل‌دهنده طراحی پایدار استنتاج کرد.

به‌طور کلی، مدل سه مؤلفه‌ای پیشنهادی این مطالعه، جامعیت لازم برای پوشش وجوه مختلف و پیچیده طراحی پایدار را دارد و قادر است طیفی وسیع از عوامل گوناگون را در خود جای دهد. از این‌رو، تلاش شده است تا از طریق این مدل، طبقه‌بندی اهداف، راهبردها و تدابیر مرتبط با طراحی پایدار با رویکردی بر اکوتوریسم پایدار در روستای کندوان انجام شود و میزان کارایی مدل به‌لحاظ فراگیری مورد مطالعه قرار گیرد (جدول ۱).

سطوح یادشده مطابق با طیف‌بندی ارائه‌شده در متون روش‌شناسی تحقیق، دربرگیرنده راهبردها^(۱۹) و تدابیری^(۲۰) است که برنامه‌ها و اقدامات لازم برای پیشبرد پژوهش را میسر می‌سازند. در ادامه به بررسی این راهبردها خواهیم پرداخت (جدول ۲). راهبردهای مطرح‌شده در بسط موضوعیت پژوهش حاضر ممکن است جامعیت لازم را نداشته باشند اما دسته‌بندی آنها برای دستیابی به چارچوب فکری مشخص سودمند خواهد بود.

به‌کارگیری راهبرد ترکیبی^(۲۱) این امکان را به‌شایستگی فراهم می‌آورد تا به بررسی تمام راهبردهای یادشده در قالبی نظام‌مند با حفظ دامنه مستقل در هر حوزه بپردازیم و از موضعی فراتر، ارتباط بین آنها را بررسی کنیم، چرا که هر راهبردی دارای نقاط ضعف و قوت خاص خود است و راهبردهای ترکیبی ضمن آنکه از مزایای مثبت یکدیگر بهره می‌برند، نظارت بر نقاط ضعف یکدیگر را نیز افزایش می‌دهند (گروت و وانگ، ۱۳۸۵: ۳۶۱-۳۷۰).

جدول ۲- راهبردهای پرداختن به موضوعیت پژوهش بر اساس مؤلفه‌های سازنده
طراحی پایدار

مؤلفه‌ها	راهبردها
<ul style="list-style-type: none"> اختلاط کاربری‌های مختلف طراحی عملکردگرا نقوذپذیری فعالیت‌ها بازبینی و نظارت روستاییان بر کارها سازگاری شکل و عملکرد انعطاف‌پذیری فضایی حفظ تسلسل حرکتی تفکیک و رفع نیازها و خواسته‌های اقشار جامعه بهینه‌سازی کاربری زمین و تراکم عملکردی تأمین ایمنی محیط برای فعالیت‌های مختلف ایجاد محیط‌های انسانی 	<p>عملکردی (کالبد+ فعالیت)</p>
<ul style="list-style-type: none"> غنای کیفی فعالیت‌ها و فضاها موجود ایجاد زمینه‌های سرزندگی اجتماعی متابین بودن شکل‌های مصنوع با شکل‌های ارگانیک طبیعی امکان شخصی‌سازی افزایش جذابیت بصری منظر بومی روستا قرائت میراث فرهنگی و طبیعی منطقه محصوریت، تداوم و حفظ حریم‌های فضایی سامان‌دهی و احیای کانون‌های فرهنگی و اجتماعی (فضاهای همگانی و خاص روستا) ارتقای کیفیت فضاهای عمومی و خصوصی روستاییان در فصول مختلف تناسبات در مقیاس انسانی نقش‌انگیزی ذهنی مکان‌های روستایی تداعی معانی فرهنگی در منظر بومی روستا (منظر فرهنگی) برقراری امنیت محیط برای فعالیت‌های مختلف سازگاری بصری 	<p>تجربی - زیباشناختی (فعالیت + تصورات)</p>
<ul style="list-style-type: none"> توجه به پیوندهای بومی منطقه (بوم‌شناختی) و حفظ تعادل آنها در نظر گرفتن کارآیی منابع طبیعی از نظر پایداری انرژی به حداقل رساندن آلودگی‌های محیطی تأمین آسایش اقلیمی ساکنان طراحی سازمان‌یافته و همخوان با بستر طبیعی و منظر بومی طراحی بر اساس خرداقلیم 	<p>زیست‌محیطی (کالبد+ زیست‌بوم)</p>

منبع: یافته‌های پژوهش

بر این اساس، برای دستیابی به تدابیر طراحی پایدار در روستای کندوان، جنبه‌های مختلف دو یا چند راهبرد به صورت رفت و برگشتی با میزان اهمیت تقریباً برابر مورد بررسی قرار گرفتند و در برقراری انسجام میان دو یا چند راهبرد، تدبیری خاص اندیشیده شد (جدول ۳).

جدول ۳- تدابیر پرداختن به موضوعیت پژوهش

مؤلفه‌ها	تدابیر
<ul style="list-style-type: none"> طراحی فضاهای کالبدی چندمنظوره در سطوح مختلف اولویت انسجام، وضوح، پیوستگی و تعادل فعالیت‌ها در نظم بصری تأمین دسترسی مناسب و ارتباط کالبدی و بصری با سایر نقاط در محیط روستا فراهم‌سازی امکان انتخاب و مداخله روستاییان در کارهای مدیریتی ایجاد زمینه‌هایی برای استفاده از عرصه همگانی روستا انطباق شکل روستا (کالبد‌های مصنوعی جدید) با فعالیت‌های گوناگون روستاییان طراحی فضاهایی با توانایی و قدرت پذیرفتن عملکردها و فعالیت‌های گوناگون در خود ایجاد ارتباطات کالبدی- فضایی قوی انعطاف طرح‌ها برای پذیرش و انطباق با تغییرات مداوم افزایش در ظرفیت مفید زیربناها در کران‌های مخروطی شکل ایجاد تسهیلات لازم برای ایمنی معابر، کران‌ها و فضاهای عملکردی استانداردسازی فضاها و مکان‌های عملکردی با معیارهای خاص محیط طبیعی روستا 	<p>عملکردی (کالبد + فعالیت)</p>
<ul style="list-style-type: none"> توجه به ظرافت‌ها و ریزه‌کاری‌های مکان‌های موجود و غنای حواس پنج‌گانه جذابیت طبقات همکف و قابل رؤیت بودن فعالیت‌ها و تمرکز آنها پیوستگی، تناوب و همخوانی لبه‌های شکل‌های مصنوعی با شکل‌های ارگانیک هم‌نشینی شایسته با بستر طبیعی موجود در بافت روستا نظارت بر ساخت و سازها به کمک روستاییان تنوع شکل‌ها و نفوذپذیری بصری مرمت بناها و مکان‌های تاریخی با ارزش بازبینی محورهای دید و چشم‌اندازها در معابر عمومی به لحاظ محرمیت و مشرفیت طراحی مرکزی برای تولید و فروش آثار هنری و صنایع دستی روستا انتخاب بهینه مواد و مصالح در ساخت تزئینات، نشانه‌ها و علائم جامعه محلی فراهم‌سازی امکان مسیریابی آسان در محیط و راهیابی آسان به نقاط مختلف روستا 	<p>تجربی - زیباشناختی (فعالیت + تصورات)</p>

(ادامه در صفحه بعد)

ادامه جدول ۳-

مؤلفه‌ها	تدابیر
<ul style="list-style-type: none"> • کنترل خط آسمان در روستا • توجه به روح مکان پیش از پرداختن به کیفیت عناصر کالبدی • فراگرفتن از گذشته و احترام به بافت موجود و مرمت و حفظ آنها به منظور تجلی تاریخ • بررسی روابط خلاقانه در مدارهای رفتاری روستائیان • ایجاد تسهیلات لازم برای حفظ و گسترش مشاغل بومی و تأکید بر آداب و رسوم فرهنگی • در نظر گرفتن و رعایت هنجارهای جامعه میزبان در طراحی‌ها • متناسب بودن خصوصیات بصری محیط با ظرفیت عملکردی آنها 	<p>ادامه</p> <p>تجربی - زیباشناختی (فعالیت + تصورات)</p>
<ul style="list-style-type: none"> • آفتاب‌گیری مسیرهای پیاده و فضاهای داخلی کران‌ها • استفاده از باد غالب برای تهویه طبیعی فضاهای عمومی و خصوصی • جلوگیری از ایجاد بیش از حد نم و رطوبت در فضاهای داخلی کران‌ها • طراحی مسیرهای پیاده در برابر شرایط آب و هوایی حاکم بر منطقه • کاهش آلودگی‌های صوتی • طراحی بناهای کم‌مصرف از نظر انرژی • استفاده از الگوهای بوم‌شناختی منطقه در طراحی‌ها • مکان‌یابی دقیق و مناسب کاربری‌ها برای حفظ زیست‌بوم‌های طبیعی موجود • دفع مناسب زباله‌های تولیدی 	<p>زیست‌محیطی (کالبد + اکوسیستم)</p>

منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری

اگرچه پژوهشگران در مورد نقش تأثیرگذار کیفیت کالبدی روستاها در کیفیت زندگی روستائیان تأکید فراوان داشته‌اند، با این حال، نمی‌توان از سهم واقعی کیفیت کالبدی محیط در این زمینه چشم‌پوشی کرد. در این پژوهش، رابطه متقابل و تأثیرگذار طراحی مطلوب مبتنی بر اصول بوم‌شناختی بر کیفیت زندگی ساکنان روستاها مورد تأکید قرار گرفته است، به گونه‌ای که از رهگذر اجرای طرح‌های روستایی، اعتلای کیفیت محیط کالبدی به اعتلای کیفیت زندگی انسان‌ها بینجامد؛ همچنین، منظر و چشم‌انداز طبیعی

به‌مثابه مهم‌ترین جاذبه روستا مؤلفه‌ای صرفاً کالبدی تلقی نشده و سعی بر آن بوده است که از ایجاد فضاهای مصنوعی بدون جاذبه، مانند طرح‌های هادی روستایی کنونی که بدون هویت‌اند، اجتناب شود.

موضوع طراحی پایدار و خلق فضاهای روستایی مطلوب، پویا و سرزنده به‌لحاظ کارکرد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی - کالبدی از اهداف راهبردی ارتقای کیفیت مناطق روستایی بوده است. از سوی دیگر، گردشگری پایدار نیز نتیجه ضرورت و نیاز پاسخ‌گویی و مقابله با اثرات منفی این صنعت در کشورهاست. بنابراین، راهکار حفظ و احیای قابلیت‌های طبیعی منظر بومی در مناطق روستایی، گذشته از احیای کالبد اجتماعی - اقتصادی روستا، به افزایش عوامل جذب گردشگران و رونق صنعت گردشگری طبیعی خواهد انجامید که با رشد اقتصادی و فرهنگی جامعه روستایی همراه بوده، بر اساس توانایی‌ها و ظرفیت‌های بومی، زمینه‌های کاری بسیاری را برای روستاییان پدید خواهد آورد.

همچنین، باید توسعه این‌گونه روستاها به‌گونه‌ای صورت گیرد که شکل‌گیری و تحول ساختار آنها در طول یک فرآیند توسعه مستمر و درازمدت تحقق یابد. توسعه «تدریجی - تاریخی» بر پایه الگوها و قواعد پذیرفته‌شده توسعه‌ای استوار به‌شمار می‌رود که به ایجاد یک محیط روستایی کاملاً نظام‌یافته خواهد انجامید.

تدابیر مطرح‌شده در قالب مؤلفه‌های سازنده طراحی پایدار در روستای کندوان زمینه‌هایی مطلوب و مناسب برای تحقق این مهم را فراهم می‌کنند. با این همه، باید توجه داشت که شکل بوم‌شناختی فضاهای موجود روستای کندوان جلوه‌ای از مجموعه عوامل اجتماعی و فرهنگی و فرآیندهای بومی پدیدآورنده آنهاست و میان شکل و عملکرد در فضای روستا چندان تمایزی وجود ندارد؛ و محتوای متصور این‌گونه فضاها نیز متأثر از نقش نیروهای اجتماعی و فرهنگی و الگوهای برآمده از آنها به‌شمار می‌رود.

امید است که دستاورد این پژوهش برای جوامع روستایی و زندگی امروز روستاییان راهگشای آفرینش مطلوب، پاسخ‌گو و ماندگار باشد.

یادداشت‌ها

- ۱- شناخت دقیق مسائل مربوط به روستاها از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است، چرا که می‌توان ریشه تمامی مشکلات و مسائل مربوط به عقب‌ماندگی جوامع را در مناطق روستایی یافت (تودارو، ۱۳۷۰: ۲۵۵).
 - ۲- پستر طبیعی یک سکونتگاه و تغییرات ایجادشده در آن، مانند ساختمان‌ها، خیابان‌ها، تسهیلات و تأسیسات عمده، در حکم عناصر کالبدی اشغال‌کننده فضا محسوب می‌شوند (بحرینی، ۱۳۷۰: ۳۳۹).
 - ۳- منظر بومی عمده‌ترین عنصر تشکیل‌دهنده بافت‌های روستایی و نمایانگر کیفیت استفاده از محیط، تأثیر عوامل اقتصادی، جغرافیایی و اقلیمی، نوع فعالیت‌های معیشتی و فرهنگ عمومی منطقه، و سنت‌ها و هنجارهای حاکم بر جامعه روستایی است (Akbari, 2006b: 99).
 - ۴- در واقع، محترم شمردن دو گونه پیوند اساسی در ذات منظر بومی نهفته است؛ یکی، پیوند با محیط فرهنگی، با تمام ارزش‌های رفتاری و قوانینی که در آن، جاری است؛ و دیگری، پیوند با محیط طبیعی، با مجموعه داده‌هایی که سرزمین به انسان عرضه می‌کند، داده‌هایی که هم ابزار فکری‌اند و هم ابزار کاربردی (اکبری، ۱۳۸۵: ۱۱).
5. ecotourism
 6. Hector Ceballos
 7. Lascurian
 - ۸- بر اساس تعریف باتلر (Butler)، گردشگری پایدار نوعی گردشگری است که در زمان نامحدود، در محیطی ادامه یابد و از نظر انسانی و کالبدی، به محیط زیست آسیب نرساند؛ و به‌گونه‌ای فعال باشد که با تسهیل توسعه پایدار، به سایر فعالیت‌ها و فرآیندهای اجتماعی آسیبی وارد نیاورد (طیبیان، ۱۳۸۴: ۹۴).
 - ۹- برگرفته از تعریف کمیسیون جهانگردی استرالیا [Australian Tourist Commission (ATC)]
 10. Sadler
 - ۱۱- امروزه صنعت گردشگری به‌مثابه فعالیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای توسعه مناطق از چنان اهمیتی برخوردار شده است که در برخی موارد، به‌صورت آخرین گزینه برای توسعه مناطق کمتر توسعه‌یافته به‌کار گرفته می‌شود. برای آگاهی از موارد مهم در تصمیم‌گیری برای ایجاد چنین توسعه‌ای، رجوع کنید به: غفاری، ۱۳۸۱: ۶۰-۷۳.
 - ۱۲- در اصطلاح محلی «کندوجان» نیز گفته می‌شود (حاجی‌ابراهیم زرگر، ۱۳۷۳: ۵۴).
 - ۱۳- هنوز آثار معماری صخره‌ای در اغلب نقاط جهان به‌چشم می‌خورد. معابد هندی و قسمت‌های متشابهی از معماری صخره‌ای دره زیبای گورمه، حاجی‌رو، و کاپادوکیه (Cappadocia) را باید در ردیف نمونه‌های مشخص این نوع معماری (معماری صخره‌ای) محسوب کرد.
 - ۱۴- به هر خانواده یا فامیل بزرگی از روستاییان ساکن در یک محدوده از روستا، که با گسل‌های طبیعی مرزبندی شده است، یک جابا می‌گویند.
 - ۱۵- لازم به یادآوری است که مدل‌های طراحی شهری پیشنهادی و مورد بررسی در این پژوهش به فضاهای خردتری مانند روستاها قابل تعمیم است، و می‌توان از دستاوردهای آنها در فضای روستاها به‌نحو مطلوب استفاده کرد.
 16. phenomenon
 17. event
 - ۱۸- این مدل توسط آقای دکتر کورش گلکار در مجله صفا، شماره ۳۲، سال ۱۳۸۰ ارائه شده است.
 19. strategies
 20. tactics
 21. combined strategy

منابع

- اکبری، سعید (۱۳۸۵)، *منظر بومی، بررسی انگاره‌های بومی آن بر اساس دیدگاه سایمون بل*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری منظر. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بحرینی، حسین (۱۳۷۰)، *مفهوم و مشخصات طرح‌ریزی کالبدی*. مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین‌المللی طرح‌ریزی کالبدی (ملی و منطقه‌ای). محل نشر: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- بحرینی، حسین (۱۳۷۷)، *فرآیند طراحی شهری*. تهران: دانشگاه تهران.
- تودارو، مایکل (۱۳۷۰)، *توسعه اقتصادی در جهان سوم* (جلد اول). ترجمه غلامعلی فرجادی. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- حاجی‌ابراهیم‌زرگر، اکبر (۱۳۷۳)، *بررسی منظر صخره‌ای روستای کندوان*. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- طیبیان، منوچهر (۱۳۸۴)، *بررسی پتانسیل‌های اکوتوریسم در پهنه‌های روستایی ایران*. تهران: طرح پژوهشی دانشگاه تهران.
- عظیمی، نورالدین و جمشیدیان، مجید (۱۳۸۴)، «بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی». *هنرهای زیبا*. شماره ۲۲، صص ۲۵-۳۴.
- غفاری، علی (۱۳۸۱)، «نظام استقرار و فرم معماری و شهرسازی در توسعه پایدار». *نشریه صفا*. سال دوازدهم، بهار و تابستان، شماره ۳۴، صص ۶۰-۷۳.
- گروت، لیندا و وانگ، دیوید (۱۳۸۵)، *روش‌های تحقیق در معماری*. ترجمه علیرضا عینی‌فر. تهران: دانشگاه تهران.
- گلکار، کورش (۱۳۸۰)، «مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری». *نشریه صفا*. سال یازدهم، بهار و تابستان، شماره ۳۲، صص ۳۸-۶۵.
- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، *نقشه و شناسنامه آبادی‌های ایران*. شهرستان میانه.

Akbari, Saeed (2006a), *The Vernacular Landscape and Its Effects on Sustainable Work Environments in Territorial Villages*. The 8th International Conference on Humane Habitat (ICHH), Mumbai, India. pp. 13-26.

-
- Akbari, Saeed (2006b), *Sustainable Development in Villages*. The Ninth Sharjah Urban Planning Symposium (SUPS9), Sharjah, UAE. pp. 98-108.
- Saleh, Mohammed A. Eben (2002), "A transformation in the vernacular landscape of highlands of southwestern Saudi Arabia". *International Journal of Environmental Studies*. Vol.59 (1), pp 33-58.
- Saleh, Mohammed A. Eben (2001), "Environmental cognition in the vernacular landscape: assessing the aesthetic quality of Al-Khalaf village, southwestern Saudi Arabia". *Building and Environment*. Vol.36, pp. 965-979.

Archive of SID